

PICIE ALKOHOLU A AGRESJA INTERPERSONALNA WŚRÓD MŁODYCH DOROSŁYCH

Katarzyna Kosińska-Dec, Irena Jelonkiewicz
Zakład Psychologii Klinicznej
Instytutu Psychiatrii i Neurologii w Warszawie

ALCOHOL DRINKING AND INTERPERSONAL AGGRESSION AMONG YOUNG ADULTS

ABSTRACT – Relationships were sought between alcohol use and various types of aggressive behavior in young adults. Moreover, a possibility of gender differences in this respect was checked. Subjects in the study were 124 young people (46 men and 78 women) aged 18-25, continuing studies or working. In the group under study indirect aggression was found to be most pronounced, with less intense verbal aggression, and the least marked - physical aggression. No gender differences were found as regards the frequency of direct and indirect aggression use. Obtained findings indicate that men drink significantly more often than do women, while the amount of alcohol intake on a single occasion is similar in men and women. Only direct physical aggression is associated with the amount of alcohol consumed on one occasion, both in men and in women: the more alcohol is consumed, the more frequently physical aggression is manifested.

Key words: interpersonal aggression, alcohol drinking, young adults.

WSTĘP

Termin „agresja” jest w literaturze psychologicznej definiowany w bardzo różny sposób (5, 6, 7, 8). Najczęściej służy do określenia: a) sytuacyjnie wywołanych stanów motywacyjnych (wtedy mówi się np. o gniewie lub irytacji); b) aktywności (co oznacza opis wyznaczników, funkcji i przejawów interpersonalnego zachowania); c) stałej cechy indywidualnej lub intrapsychicznej właściwości jednostki. Ponadto przy pomocy tego pojęcia określa się sekwencję interpersonalnych lub społecznych interakcji. W przytaczanych definicjach próbuje się określić motywy uruchamiające i kierujące zachowaniami agresywnymi.

W tym opracowaniu przyjęto za Frączkiem (6), że agresja interpersonalna to „czynności podejmowane i realizowane przez podmiot wobec innych ludzi (konkretnej osoby, grupy) tak zorganizowane, że ich następstwem jest szkoda, utrata cenionych społecznie wartości, cierpienie, ból” (op. cit. s. 16).

Badania sfinansowane przez PARPA, temat ALC-24 realizowany w IPiN.

Podział Bussa (3) na agresję bezpośrednią lub pośrednią oraz agresję fizyczną lub werbalną umożliwił Björqvistowi i Niemelä (1) wyróżnienie trzech typów agresji: bezpośrednią agresję fizyczną (np. bicie, kopanie), bezpośrednią agresję werbalną (np. krzyk, obrzucanie wyzwiskami, groźbami) oraz agresję pośrednią (np. ignorowanie, rozprowadanie nieprawdziwych informacji). Wymienione typy agresji można traktować jako następujące po sobie i częściowo pokrywające się fazy rozwoju. Niektóre dane z literatury (por.: 1, 2, 17, cyt. za: 9) wykazują, że agresja fizyczna jest bardziej charakterystyczna dla chłopców niż dla dziewcząt, inne badania (por.: 9) zaprzeczają tej prawidłowości. Prace na ten temat nie wykazują też jednoznacznie, która płęć okazuje więcej agresji werbalnej. Natomiast istnieją pewne potwierdzenia, że agresja pośrednia (będąca rodzajem „manipulacji społecznej”) częściej pojawia się u kobiet niż u mężczyzn (por.: 9).

Zdaniem Lagerspetz i Björqvista (13) jednym z powodów wyjaśniających używanie pośrednich form agresji jest rodzaj związków społecznych innych dla obu płci. W okresie adolescencji relacje społeczne dziewczynek i chłopców różnią się. Dziewczynki lubią być w parach, dokładnie wiedzą, z którą grupą są związane. Chłopcy na ogół należą do większych, mniej ustrukturuowanych grup, o mniej wyraźnych granicach. Im ściślejsza, bardziej określona jest struktura związków z rówieśnikami, tym większa możliwość „używania” tych społecznych relacji do wyrażania agresji w pośredni sposób. Stąd też bliższe i bardziej ustrukturuwane relacje dziewczynek są wykorzystywane jako narzędzie do wyrażania agresji pośredniej.

Jak już wcześniej wspomniano, badania dotyczące różnic w poziomie agresji u kobiet i mężczyzn nie przedstawiają jednoznacznych wniosków. Agresja bezpośrednia u kobiet może być w większym stopniu zależna od sytuacji niż od obowiązujących norm zachowania (por.: 13). Oznacza to, że kobiety używają tej formy agresji, jeśli są sprowokowane, lub jeśli sytuacja usprawiedliwia zachowanie agresywne. Często jednak nie reagują na prowokacje i próbują wyrazić swoją irytację w inny sposób niż poprzez bezpośrednie agresywne zachowanie.

Należy pamiętać o odmiennym sposobie socjalizacji dziewczynki i chłopców, który różnicuje wyrażanie agresji u obu płci. W sytuacjach, w których celowo wywołuje się agresję u badanych, mężczyźni reagują bezpośrednio złością. Kobiety mówią o swoim rozczarowaniu, poczuciu krzywdy i smutku (por.: 10). Być może jest to wynik oddziaływań socjalizacyjnych. Dziewczynki są uczone, że w wielu sytuacjach ich agresywne zachowanie nie będzie aprobowane lub spotka się z negatywnymi sankcjami.

W okresie adolescencji i wczesnej dorosłości (12-24 r. ż.) używanie alkoholu jest częścią świata doświadczeń młodzieży i młodych dorosłych. Zgodnie z dostępnymi danymi epidemiologicznymi (18) ryzyko wystąpienia uzależnienia od alkoholu jest największe pod koniec okresu dojrzewania i we wczesnym okresie dorosłości. Inicjacja picia (por.: 8) i rozwój wzorców picia trwa od szkoły średniej aż po wczesny wiek dorosły.

Badacze są zgodni ze sobą, że istnieje zależność między agresywnym zachowaniem a używaniem alkoholu. Natomiast kierunek tej zależności jest zagadnieniem nierozstrzygniętym. Jedno z wyjaśnień (19) sugeruje, że to właśnie **używanie alko-**

holu powoduje agresywne zachowanie. Najpierw pojawia się psychofarmakologiczny efekt odurzenia alkoholem, to znaczy – rozhamowanie jednostki, zniekształcenie jej procesów poznawczo-percepcyjnych i występowanie deficytów uwagi. Te procesy połączone z czynnikami sytuacyjnymi towarzyszącymi picciu mają udział w powstawaniu agresji. Relację między spożywaniem alkoholu i zachowaniami agresywnymi wyjaśnia się również opisując oczekiwania społeczne dotyczące efektu działania alkoholu. Wiele osób traktuje związek między piciem alkoholu a agresją jako przyczynowy. Zachowania agresywne są dla nich bezpośrednim następstwem spożycia alkoholu. Mogą wtedy zakładać, że pijąc alkohol, między innymi, wzmocnią własną agresywność (11). Gustafson stwierdza również, że umiarkowana doza alkoholu ułatwia agresywne zachowanie, ale tylko wtedy, gdy dana osoba jest prowokowana i nie ma możliwości wyboru zachowania alternatywnego. Siła agresywnej reakcji jest wtedy związana z podstawowym, bazowym poziomem agresji jednostki. Niejednokrotnie zachowania agresywne są uznawane za skutek obniżonej przez alkohol samokontroli (4).

Według Kelly'ego i Chereka (12) wyniki aktualnych prac sugerują, że używanie alkoholu zwiększa tylko prawdopodobieństwo wystąpienia agresywnych zachowań, które wywoływane są przez inne czynniki, np. plan prowokacji, oczekiwania co do wystąpienia agresywnego zachowania lub społeczny kontekst. Alkohol obniża próg wystąpienia zachowań agresywnych, co oznacza, że jednostka pod wpływem alkoholu potrzebuje mniej powodów, by stać się agresywną i gdy taki powód pojawi się – wypicie alkoholu wzmocni reakcję agresywną.

Innym problemem, pojawiającym się w pracach omawiających zagadnienia związku agresji z piciem alkoholu, są różnice między kobietami i mężczyznami. Nie wiadomo czy picie alkoholu przez dziewczęta jest w podobny sposób sprzężone z agresywnym i antyspołecznym zachowaniem jak u chłopców. Czynnikiem modyfikującym tę zależność są społeczne oczekiwania co do zachowań wywoływanych przez alkohol. Agresję uznaje się za konsekwencję picia alkoholu, ale tylko u mężczyzn. Collins (za: 14) pisał, że pijący (w szczególności mężczyźni) mają przekonanie, że u większości ludzi spożywanie alkoholu zwiększa agresję. Dlatego też sądzą, że mają przyzwolenie na własne agresywne zachowania po wypiciu alkoholu. Gomberg (10) pisze, że u kobiet reakcje agresywne (werbalne) zwiększają się wraz z ilością przyjmowanego alkoholu, ale tylko przy małych porcjach alkoholu. Spożycie dużej ilości alkoholu nie zwiększa agresji werbalnej kobiet.

Powyższe rozważania były powodem podjęcia próby analizy związków między używaniem alkoholu a agresją w grupie młodych dorosłych. Zakładano, że spożywanie alkoholu prowadzi do rozhamowania jednostki, zmniejszenia kontroli nad zachowaniami. Wobec tego powinien pojawić się związek między piciem alkoholu i występującymi u osób badanych zachowaniami agresywnymi. Można też postawić pytanie czy picie alkoholu będzie mocniej wiązać się z określonymi (agresja bezpośrednia lub agresja pośrednia) typami zachowań agresywnych. Płeć osób badanych może modyfikować tę zależność. U mężczyzn, ze względu na społeczne przyzwolenie na agresję, może występować silniejszy związek między piciem alkoholu i opisywanymi zachowaniami agresywnymi niż u kobiet.

W badanej próbie trudno rozpatrywać relację „nadużywanie alkoholu – reakcje agresywne”, ponieważ brak jest podstaw do stwierdzenia nadmiernego picia. Mamy do czynienia z grupą młodych ludzi, uczących się lub pracujących, pijących alkohol prawdopodobnie zgodnie z normami przyjętymi w swoim środowisku. Wobec tego interesowało nas, czy występuje zależność między spożywaniem alkoholu a wybranymi aspektami agresji w grupie osób młodych (19-24 lata), nie nadużywających alkoholu. Postawiono następujące pytania:

1. Czy i w jaki sposób agresja pośrednia i bezpośrednia (fizyczna, werbalna) oraz picie alkoholu różnią się u kobiet i mężczyzn?

2. Czy i w jaki sposób używanie alkoholu u młodych dorosłych wiąże się z wyróżnionymi formami agresji?

METODA

Osoby badane i procedura

Zbadano techniką kwestionariuszową 124 warszawskie rodziny z dorosłymi dziećmi. Wśród nich było 78 rodzin (63%) z córkami i 46 rodzin (37%) z synami. Wiek dzieci wahał się od 18 do 25 lat i był analogiczny u córek i synów (średnia wieku u kobiet 21,4, odchylenie standardowe S.D.=1,62, u mężczyzn: średnia 21,8 i S.D.=1,71). Dorastający w większości uczyli się (76,6%). W mniejszym odsetku badani pracowali (19,4%) lub uczyli się pracując (4%). Wszyscy byli stanu wolnego.

Rodziny uczestniczące w badaniach były badane przez przeszkolonych ankietorów pracujących na zlecenie Zakładu Psychologii Klinicznej IPiN. Badanie było jednorazowym spotkaniem z rodziną, po uprzednim ustaleniu terminu dogodnego dla wszystkich trzech osób uczestniczących w nim i odbywało się w domu badanych. Członkowie rodziny byli badani jednocześnie. Każdy (Rodzice i Dziecko) wypełniał swój zestaw kwestionariuszy TY I TWOJA RODZINA zawierający narzędzia do opisu interesujących nas zmiennych. Wypełnione kwestionariusze były w obecności rodziny wkładane do kopert i zaklejane.

W prezentowanym opracowaniu wykorzystujemy dane pochodzące od dorosłych dzieci z badanych rodzin.

Pomiar agresji

Wykorzystano tutaj samoopisową skalę Björqvista badającą częstość zachowań agresywnych. Składają się na nią podskale do badania dwóch postaci agresji bezpośredniej – fizycznej (np. *Gdy w ciągu ostatniego roku ktoś Cię rozzłościł, jak często reagowałeś biciem tej osoby?*) i werbalnej (np. *Gdy w ciągu ostatniego roku ktoś Cię rozzłościł, jak często reagowałeś przezywaniami tej osoby?*) oraz agresji pośredniej (np. *Gdy w ciągu ostatniego roku ktoś Cię rozzłościł, jak często reagowałeś podawaniem w wątpliwość uzdolnień lub osiągnięć tej osoby?*). Badani udzielali odpowiedzi na pytanie o częstość określonych zachowań

agresywnych na pięciostopniowej skali zakotwiczonej w stwierdzeniach od „nigdy” do „bardzo często”.

Pomiar używania napojów alkoholowych

Do oceny tej zmiennej posłużono się skalą Stepien i Frączka z kwestionariusza TY I ZDROWIE. Na dziewięciostopniowej skali badani udzielali odpowiedzi na pytanie o częstość picia alkoholu w ciągu ostatnich 6 miesięcy oraz na pytanie o ilość jednorazowo wypijanych porcji alkoholu.

WYNIKI

W pierwszym etapie poddano analizie częstość zachowań agresywnych oraz częstość i ilość wypijanego przez badaną młodzież alkoholu.

Zachowania agresywne o charakterze agresji bezpośredniej i pośredniej występują z podobną częstością u obu płci. Nie stwierdzono żadnych różnic statystycznie istotnych między kobietami i mężczyznami w zakresie częstości stosowania badanych form agresji.

Poniżej zanalizujemy częstość stosowania różnych form agresji osobno dla grupy kobiet i mężczyzn. W dwóch tabelach (osobno dla kobiet i mężczyzn) zamieszczono informacje o wartościach średnich i odchyleniach standardowych dwóch rodzajów agresji bezpośredniej (fizycznej i werbalnej) i agresji pośredniej oraz wartości statystyki t szacującej istotność różnic w częstości stosowania poszczególnych typów agresji.

TABELA 1
Częstość występowania badanych typów agresji u kobiet (N=78).

Typy agresji u kobiet	Bezpośrednia		Pośrednia x=1,36; S.D.=0,83
	fizyczna x=0,34; S.D.=0,64	werbalna x=1,10; S.D.=0,86	
fizyczna x=0,34; S.D.=0,64		t=6,62; p<0,001	t=9,21; p<0,001
werbalna x=1,10; S.D.=0,86			t=3,0; p<0,001

TABELA 2
Częstość występowania badanych typów agresji u mężczyzn (N=46).

Typy agresji u mężczyzn	Bezpośrednia		Pośrednia x=1,26; S.D.=0,73
	fizyczna x=0,44; S.D.=0,74	werbalna x=1,20; S.D.=0,67	
fizyczna x=0,44; S.D.=0,74		t=5,46; p<0,001	t=6,50; p<0,001
werbalna x=1,20; S.D.=0,67			t=0,66; p<0,51

Najrzadziej występującym rodzajem agresji u badanych kobiet jest agresja fizyczna, następnie agresja werbalna, a najczęściej – agresja pośrednia. Różnice w częstościach stosowanych zachowań agresywnych są statystycznie istotne.

Jak widać statystycznie istotne różnice pojawiły się między częstością stosowania dwu form agresji bezpośredniej (fizycznej i werbalnej) oraz bezpośredniej agresji fizycznej i agresji pośredniej. Nie występują różnice między częstością stosowania agresji pośredniej oraz agresji bezpośredniej-werbalnej. W grupie mężczyzn – podobnie jak w grupie kobiet – najrzadziej występowała agresja fizyczna, natomiast agresja werbalna i pośrednia pojawiały się z jednakową częstością.

Picie alkoholu

Używanie napojów alkoholowych charakteryzowały dwa wskaźniki: wskaźnik częstości picia w ostatnim półroczu i wskaźnik ilości jednorazowo wypijanego alkoholu.

Największy odsetek badanych (35% mężczyzn i 29% kobiet) deklaruował, że pije mniej więcej dwa lub trzy razy w miesiącu. Tym niemniej analiza całych rozkładów wskazuje, że mężczyźni piją istotnie częściej niż kobiety (por. dane zawarte w Tabeli 3.)

TABELA 3
Średnie wskaźniki częstości picia napojów alkoholowych u kobiet i mężczyzn (w ciągu ostatnich 6 miesięcy).

Kobiety (N=78)		Mężczyźni (N=46)		F _(1; 122)	p <
x	S.D.	x	S.D.		
4,05	1,48	4,96	1,52	10,57	0,002

Do najczęściej wskazywanych kategorii określających ilość jednorazowo wypijanego alkoholu należała u kobiet „jedna butelka piwa, albo kieliszek wina lub wódki” (33%); u mężczyzn – „dwie butelki piwa, albo kieliszki wina lub wódki” (29%). Płeć nie była czynnikiem różnicującym ilość jednorazowo wypijanych porcji alkoholu.

Związek agresji i picia alkoholu

Związki między wskaźnikami częstości zachowań agresywnych (agresji bezpośredniej i agresji pośredniej) oraz wskaźnikami ilości i częstości picia napojów alkoholowych określono przy pomocy współczynników korelacji *r-Pearsona*. Zamieszczono je w tabelach 4 i 5, oddzielnie dla kobiet i mężczyzn.

Pokazują one, że u kobiet ze wzrostem ilości spożywanego alkoholu istotnie wzrasta częstość zachowań o charakterze agresji fizycznej. Częstość picia napojów alkoholowych wiąże się z częstością pojawiania się agresji werbalnej kobiet. Im częściej piją alkohol, tym bardziej są skłonne do reagowania słowną agresją. Natomiast agresja pośrednia kobiet pozostaje bez związku ze wskaźnikami picia alkoholu.

TABELA 4
Korelacje między częstością zachowań agresywnych a ilością i częstością picia alkoholu u kobiet (N=76).

Typy agresji	Częstość picia alkoholu	Ilość jednorazowo wypijanego alkoholu
Bezpośrednia: <i>fizyczna</i>	0,15 p=0,185	0,25 p=0,028
<i>werbalna</i>	0,24 p=0,041	0,12 p=0,298
Pośrednia	0,14 p=0,218	-0,10 p=0,387

W grupie mężczyzn tylko ilość jednorazowo wypijanych napojów alkoholowych ma istotny związek z częstością zachowań opisujących agresję fizyczną. Im więcej piją, tym częściej przejawiają agresję fizyczną.

TABELA 5
Korelacje między częstością zachowań agresywnych a ilością i częstością picia alkoholu u mężczyzn (N=45).

Typy agresji	Częstość picia alkoholu	Ilość jednorazowo wypijanego alkoholu
Bezpośrednia: <i>fizyczna</i>	0,10 p=0,485	0,38 p=0,010
<i>werbalna</i>	0,06 p=0,677	0,29 p=0,052
Pośrednia	0,08 p=0,579	0,23 p=0,126

Agresja werbalna u mężczyzn wiąże się z ilością wypijanego alkoholu na granicy istotności statystycznej. Zachowania tego typu mają tendencję do pojawiania się tym częściej, im więcej alkoholu jednorazowo wypija młody mężczyzna. Podobnie jak u kobiet, w grupie mężczyzn agresja pośrednia pozostaje bez związku z ilością i częstością picia.

OMÓWIENIE WYNIKÓW

W badanej grupie stwierdzono największe nasilenie agresji pośredniej, mniejsze – agresji werbalnej i najmniejsze – agresji fizycznej. Wynik ten pozostaje w zgodzie z poglądami na temat rozwoju agresji (por.: 9). Agresja pośrednia jest formą zachowania pojawiającą się najpóźniej w okresie dorastania. Rozwój umiejętności społecz-

nych pociąga za sobą rozumienie, że agresja bezpośrednia (fizyczna i werbalna) jest społecznie niepożądana.

Nie stwierdzono występowania różnic między kobietami i mężczyznami w zakresie nasilenia badanych form agresji. W literaturze przedmiotu nie ma zgodności na temat tego, która z form agresji częściej występuje u mężczyzn i kobiet. Niektórzy autorzy (np. 1, 9) sugerują, że agresja pośrednia jest bardziej charakterystyczna dla dziewcząt, które – jako słabsze fizycznie – uczą się od dzieciństwa, że atak bezpośredni jest mniej efektywny. Jednak w procesie socjalizacji, w późniejszych okresach rozwojowych, obie płcie mają szansę nauczyć się, że wyrażanie agresji pośrednio jest bardziej akceptowane społecznie. Stąd u młodych-dorosłych kobiet i mężczyzn ta forma agresji może mieć podobne nasilenie.

Jednocześnie można sądzić, że dobra adaptacja społeczna pociąga za sobą rozwój mniej bezpośrednich form agresji. Opiswane przez nas wyniki mogą być związane ze specyfiką badanej grupy: jej członkowie uczą się, pracują lub robią to jednocześnie, co pośrednio wskazuje na dobre przystosowanie do standardów społecznych. W związku z tym i kobiety, i mężczyźni używają bardziej dojrzałych sposobów wyrażania agresji.

Wspomniana specyfika badanej grupy może też wyjaśniać fakt, że spożycie alkoholu u obu płci jest stosunkowo niewielkie. 73% kobiet i 62% mężczyzn pije jednorazowo nie więcej niż 2 porcje alkoholu. Jednocześnie dość wysoki odsetek badanych (87% kobiet i 63% mężczyzn) pije nie częściej niż 2-3 razy w miesiącu.

Różnice między kobietami i mężczyznami pojawiają się w zakresie częstości spożywania alkoholu: mężczyźni piją istotnie częściej niż kobiety. Dla porównania można przytoczyć wyniki uzyskane przez E. Stępień (16). W nieco młodszej grupie (15-18 lat) 89% dziewczynek i 66% chłopców charakteryzuje niska i średnia intensywność picia alkoholu. W badaniach tej autorki okazało się również, że dziewczęta piją istotnie mniej intensywnie niż chłopcy.

Analiza związków między zachowaniami agresywnymi a piciem alkoholu wykazała, że agresja pośrednia nie łączy się ani z częstością picia, ani z ilością jednorazowo wypijanego przez badanych alkoholu. Bezpośrednia agresja fizyczna wiąże się z ilością wypijanego alkoholu i u kobiet, i u mężczyzn. Im więcej badane osoby piją alkoholu, tym częściej okazują agresję fizyczną. Częstość picia napojów alkoholowych wiąże się jedynie u kobiet z drugą formą agresji bezpośredniej – agresją werbalną. Im częściej piją alkohol, w tym większym stopniu reagują agresją słowną.

Na podstawie uzyskanych wyników można sądzić, że związek picia alkoholu i częstości stosowania zachowań agresywnych dotyczy tylko jednej formy agresji: agresji bezpośredniej. Ponadto związek ten występuje między agresją a ilością wypijanego alkoholu, a nie częstością jego używania. Można więc przypuszczać, że sytuacyjne spożywanie alkoholu prowadzi do rozhamowania jednostki, zmniejszenia kontroli nad zachowaniami i uruchomienia rozwojowo wcześniejszych form agresji. Być może na zależność tę wpływają także społeczne oczekiwania co do zachowań wywoływanych przez alkohol. Osoby pijące mogą mieć przekonanie, że u większości ludzi spożywanie alkoholu zwiększa agresję. W naszym przypadku oznaczałoby

to, że osoby więcej pijące pozwalają sobie na okazywanie w większym stopniu agresji fizycznej.

Jednocześnie zwraca uwagę fakt, że z ilością spożywanego alkoholu wiąże się uruchamianie agresji fizycznej, najrzadziej stosowanej przez badanych. Brak zależności łączących agresję pośrednią i picie alkoholu można tłumaczyć na dwa sposoby: albo agresja pośrednia jest tak mocno kontrolowana, że dopiero wypicie znacznych ilości alkoholu jest w stanie ją wyzwolić, albo jest regulowana przez inne czynniki, np. socjalizacyjne.

Rauste-Von Wright (15) na podstawie badań reprezentatywnej grupy młodzieży fińskiej (15-16 lat) stwierdziła, że agresja werbalna była popularnym zjawiskiem wśród dziewcząt ambitnych i osiągających sukcesy szkolne. W grupie rówieśniczej agresja werbalna służyła do zdobycia statusu i podziwu. Można zatem zastanawiać się, czy istniejący związek między agresją werbalną a częstością spożywania alkoholu w istocie rzeczy nie pokazuje nieco innej zależności. Otóż sytuacje, w których często pije się alkohol, to sytuacje towarzyskie, w jakich młode kobiety próbują uzyskać podziw i szacunek swoich rówieśników. Jednym ze sposobów osiągnięcia takiego celu może być otwarte wyrażanie złości, gniewu wobec innych ludzi. Im częściej spotykają się z ludźmi – zatem częściej piją – tym bardziej popisują się swoją agresją słowną.

WNIOSKI

W badanej populacji młodych kobiet i mężczyzn, ze środowiska wielkomiejskiego, uczących się lub pracujących, pochodzących z poprawnie funkcjonujących rodzin stwierdzono, że:

1. Kobiety i mężczyźni nie różnią się pod względem częstości stosowania agresji bezpośredniej i pośredniej.

2. Częstość występowania badanych form agresji jest podobna u obu płci: najrzadziej występuje bezpośrednia agresja fizyczna, najczęściej – agresja pośrednia.

3. Mężczyźni piją istotnie częściej niż kobiety, natomiast ilość jednorazowo wypijanego alkoholu jest u obu płci podobna.

4. Agresja pośrednia nie wiąże się ani z ilością, ani z częstością picia alkoholu.

5. Bezpośrednia agresja fizyczna wiąże się z ilością jednorazowo wypijanego alkoholu zarówno u kobiet, jak u mężczyzn; im więcej pije się alkoholu, tym częściej okazuje się agresję fizyczną.

6. Bezpośrednia agresja werbalna koreluje u kobiet z częstością picia alkoholu: im częściej piją alkohol, tym częściej pojawia się u nich ta forma zachowań agresywnych.

STRESZCZENIE

Poszukiwano związków między używaniem alkoholu a różnymi typami zachowań agresywnych u młodych dorosłych. Sprawdzano także, czy występują różnice między kobietami i mężczyznami w tym zakresie. Zbadano techniką kwestionariuszową

124 osoby (78 kobiet i 46 mężczyzn) w wieku 18 – 25 lat, uczące się lub pracujące. W badanej grupie stwierdzono największe nasilenie agresji pośredniej, mniejsze – agresji werbalnej i najmniejsze – agresji fizycznej. Kobiety i mężczyźni nie różnią się pod względem częstości stosowania agresji bezpośredniej i pośredniej. Uzyskane wyniki wskazują, że mężczyźni piją istotnie częściej niż kobiety, natomiast ilość jednorazowo wypijanego alkoholu jest u obu płci podobna. Tylko bezpośrednia agresja fizyczna łączy się z ilością wypijanego (jednorazowo) alkoholu, zarówno u kobiet, jak i mężczyzn. Im więcej pije się alkoholu, tym częściej okazuje się agresję fizyczną.

Słowa kluczowe: agresja interpersonalna, picie alkoholu, młodzi dorośli.

PIŚMIENNICTWO

1. Björqvist, K. Niemelä P. (1992). *New Trends in the Study of Female Aggression*. W: K. Björqvist P. Niemelä (red.), *Of Mice and Women Strategies: Aspects of Female Aggression*. Orlando, Florida: Academic Press.
2. Björqvist, K., Österman, K., Kaukinen, A. (1992). *The Development of Direct and Indirect Aggressive Strategies in Males and Females*. W: K. Björqvist P. Niemelä (red.), *Of Mice and Women Strategies: Aspects of Female Aggression*. Orlando, Florida: Academic Press.
3. Buss, A. (1961). *The psychology of aggression*. New York: J. Wiley
4. Casselma, J., Moorhamer, L. (1994). *Używanie alkoholu a przemoc w społeczeństwie*. Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Warszawa.
5. Eron, L.D., Walder, L.O., Lefkowitz, M.M. (1971). *The learning of aggression*. New York: Little-Brown.
6. Frączek, A. (1979). *Czynności agresywne jako przedmiot studiów eksperymentalnej psychologii społecznej* (s. 16). W: A. Frączek (red.), *Studia nad psychologicznymi mechanizmami czynności agresywnych*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN.
7. Frączek, A. (1993). *Socjalizacja a intrapsychiczna regulacja agresji interpersonalnej*. W: A. Frączek, A., Zumkley, H. (red.) *Socjalizacja a agresja*. Warszawa: Instytut Psychologii PAN, Wyższa Szkoła Pedagogiki Specjalnej.
8. Frączek A. (1994). *Wiek inicjacji picia alkoholu a późniejsze funkcjonowanie dorastających*. *Alkoholizm i Narkomania*, 3/171, 276-287.
9. Frączek, A., Lubańska, D. (1996). *Pomiar agresji u młodzieży*. Niepublikowany maszynopis. IPiN.
10. Gombert E.S.L. (1993). *Alcohol, Women and the Expression of Aggression*. *Journal of Studies on Alcohol*, Suppl.11, 89-95.
11. Gustafson R. (1993). *What Do Experimental Paradigms Tell Us about Alcohol – Related Aggressive Responding?* *Journal of Studies on Alcohol*, Suppl.11, 20-29.
12. Kelly T.H., Cherek D.R. (1993). *The effects of Alcohol on Free-Operant Aggressive Behavior*. *Journal of Studies on Alcohol*, Suppl.11, 40-51.
13. Lagerspetz, K. M. J., Björqvist, K. (1994) *Indirect aggression in boys and girls*. W: R. L. Huesmann, *Aggressive behavior. Current Perspectives*. Plenum Press, New York.

14. Milgram G.G. (1993). *Adolescents, Alcohol and Aggression*. Journal of Studies on Alcohol, Suppl.11, 53-59.
15. Rauste-Von Wright, M. (1993). *Funkcje agresji w życiu młodzieży*. W: A. Frączek, H. Zumkley (red.). Socjalizacja agresji, IPPAN, Warszawa.
16. Stepień E. (1999). *Charakterystyka porównawcza kontaktów z alkoholem młodzieży polskiej i włoskiej*. Alkoholizm i Narkomania, 1, 34, 65-79.
17. Szegal, B. (1992). *Sex-related differences in aggression in early childhood*. Paper prepared for XXV International Congress of Psychology, Brussels.
18. Tarter R.T., Vanyukov M.M. (1997). *Rozwojowy model etiologii alkoholizmu*. W: Robert Zucker, Gayle Boyd, Jan Howard (red), Powstawanie problemów alkoholowych. PARPA, Warszawa.
19. White H.R., Brick J., Hansell S. (1993). *A Longitudinal Investigation of Alcohol Use and Aggression in Adolescence*. Journal of Studies on Alcohol, Suppl.11, 62-77.